

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

PROTECTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF WAR VICTIMS: ISSUES AND PROSPECTS

Наливайко Л.Р., д.ю.н., професор, Заслужений юрист України,
головний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади
відділу проблем теорії держави і права

*Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена дослідженню проблем та перспектив захисту прав і свобод осіб, постраждалих внаслідок війни в Україні. Визначено, що захист прав і свобод зазначених осіб включає як національні, так і міжнародні інструменти, що спрямовані на відновлення порушених прав, надання компенсацій та забезпечення соціальної інтеграції постраждалих. Визначено, що наслідки військової агресії росії проти України суттєво вплинули на соціальний і правовий статус різних категорій постраждалих осіб. Проаналізовано правові та адміністративні процедури, включаючи судову реформу та перехідне правосуддя. Зроблено висновок про те, що використання судових інстанцій є ефективним інструментом для відновлення порушених прав та отримання компенсації за завдані збитки внаслідок збройної агресії проти України. Здійснено правову характеристику адміністративних процедур та визначено, що вони забезпечують державі можливість систематичної та ефективної компенсації потерпілим, а також встановлення відповідальності за порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права. Досліджено міжнародний компенсаційний механізм, що включає міжнародний реєстр збитків, міжнародну компенсаційну комісію та відповідний фонд. Зроблено висновок про те, що у сфері міжнародної компенсації збитків, завданих Україні та її громадянам унаслідок російської агресії, особливий потенціал використання таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Європейський Суд з прав людини. Обґрунтовано, що застосування цих способів вирішення конфліктів та встановлення відповідальності сприяє відновленню справедливості та забезпеченню прав та свобод громадян, постраждалих від агресії. Досліджено основні виклики та перспективи в контексті інтеграції постраждалих у нове соціально-економічне середовище, висвітлено необхідність комплексного підходу та міжнародної співпраці для ефективного захисту прав людини у повоєнний період. Проаналізовано проблеми захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні. Виявлено низку важливих аспектів, що включають нестабільність судової системи, що ускладнює відновлення порушених прав, а також проблеми в інфраструктурі та соціально-економічні обмеження для внутрішньо переміщених осіб. Запропоновано підходи до вирішення зазначених проблем, що включають вдосконалення судової системи, забезпечення високого рівня професійної придатності суддів, ефективні соціально-економічні заходи для внутрішньо переміщених осіб тощо.

Ключові слова: права людини, збройний конфлікт, особи, постраждалі від війни, міжнародні стандарти, захист, компенсація збитків.

The article focuses on examining issues and prospects for protecting the rights and freedoms of individuals affected by the war in Ukraine. It identifies that these mechanisms encompass both national and international instruments aimed at restoring violated rights, providing compensation, and ensuring social integration of the affected individuals. The study concludes that the consequences of Russia's military aggression against Ukraine have significantly impacted the social and legal status of various categories of affected individuals. It analyzes legal and administrative procedures, including judicial reform and transitional justice mechanisms. The use of judicial courts is identified as an effective tool for restoring violated rights and obtaining compensation for losses due to armed aggression against Ukraine. The article provides a legal characterization of administrative procedures, emphasizing their role in enabling systematic and effective compensation to victims and in attributing responsibility for human rights violations and international humanitarian law breaches. The study explores international compensation mechanisms, such as international damage registries, international compensation commissions, and relevant funds. It concludes that utilizing these conflict resolution methods and establishing accountability contributes to restoring justice and ensuring the rights and freedoms of citizens affected by aggression. The main challenges and prospects for integrating affected individuals into a new socio-economic environment are investigated. The necessity of a comprehensive approach and international cooperation for effective human rights protection in the post-war period is highlighted. The article also analyzes the challenges in protecting the rights of individuals affected by the war in Ukraine. It identifies critical aspects, including the instability of the judicial system hindering the restoration of violated rights, as well as infrastructure problems and socio-economic constraints faced by internally displaced persons. Approaches to addressing these issues are proposed, encompassing improvements in the judicial system, ensuring high professional qualifications of judges, and implementing effective socio-economic measures for internally displaced persons, among others.

Key words: human rights, armed conflict, persons affected by war, international standards, protection mechanism, damage compensation.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України значно розширило коло осіб, які потребують захисту від збройної агресії проти нашої держави. Починаючи з 2014 року, на територіях, що перебувають поза контролем української влади, та прилеглих регіонах, були зафіксовані систематичні порушення прав людини, що включають фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство, спричинене військовими діями. Забезпечення належної підтримки постраждалим вимагає офіційного закріплення відповідного правового статусу для кожної категорії осіб, що стала об'єктом підвищеного правового визнання, оскільки їхня кількість неперервно зростає.

Наслідки воєнної агресії росії проти України суттєво вплинули на соціальний та правовий статус різних груп постраждалих. Внаслідок повномасштабного вторгнення багато цивільних осіб були змушені покинути свої домівки та переселитися на більш безпечні території в межах чи

за межами держави. Особи, які були депортовані або примусово переміщені, також зазнали деструктивних наслідків конфлікту. Тому стратегічно важливо провести дослідження проблем та перспектив захисту прав і свобод осіб, постраждалих від війни в Україні, в контексті вітчизняного та міжнародного досвіду.

Проблематика захисту прав людини всебічно досліджена у працях Б. Бабіна, М. Гнатівського, Л. Демидової, Т. Заворотченко, М. Ковалів, А. Моца, В. Моца, А. Олійника, О. Прієшкіної, О. Розумовського та ін. Права і свободи окремих категорій осіб, які постраждали внаслідок війни в Україні, зокрема, внутрішньо переміщених осіб, вивчали такі науковці, як: С. Булеца, О. Буткевич, В. Гошовський, Є. Герасименко, В. Дацюк, Н. Діденко, Т. Карабін, О. Котляр, Я. Лазур, Є. Лейба, В. Надьон, Ю. Паніна, І. Положин, О. Рогач, М. Савчин, Н. Сінчина, В. Тимчак, Н. Тищенко, Ц. Цвігун, Т. Цимбалістий, Р. Черниш, Л. Шестак, А. Шевцов, О. Явор та ін.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на захист порушених прав та законних інтересів [13]. Згідно зі ст.13 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, держава зобов'язана надавати ефективний правовий захист особам, чії права та свободи порушені, як внаслідок дій органів публічної влади, так і дій приватних осіб, що виконують публічні функції [9; 11]. У свою чергу, Рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Сильвер проти Сполученого Королівства» визначає критерії ефективності засобів правового захисту [15]. Зазначені вимоги включають забезпечення доступу до судового захисту для відшкодування збитків та компенсації, а також гарантію ефективного захисту через правозахисні інституції, незалежно від їх судового чи позасудового характеру. Ефективний правовий захист враховує системність і взаємодію різних правозахисних процедур відповідно до національного законодавства та діяльності публічних органів.

Правовий захист осіб, які постраждали внаслідок війни в Україні, включає два ключові аспекти. Перший аспект – самозахист, що передбачає активні дії для захисту їхніх прав та законних інтересів в межах законодавства. Другий аспект включає заходи юридичного захисту, що включають звернення до компетентних органів та посадових осіб для запровадження відповідних заходів відповідальності. Це визначає, що правовий захист може бути ініційований самими постраждалими – самозахист, або відповідними органами – юридичний спосіб захисту.

Юридичний захист прав постраждалих від війни в Україні базується на системі правозахисних інститутів та процедур, які забезпечують ефективний правовий захист через взаємодію різних правозахисних механізмів та активну участь національних правоохоронних органів [6; 16]. Важливою складовою цього захисту є можливість звертатися до судових інстанцій для захисту прав і свобод постраждалих, що гарантує їм об'єктивне і компетентне розглядання справи.

Ефективний судовий захист для учасників конфлікту та цивільних осіб включає подання позовів до національних судів у різних галузях права, таких як адміністративне, господарське та цивільне право.

Забезпечення доступності судового захисту прав постраждалих осіб від збройної агресії проти України включає стабільність судової системи, територіальну доступність та інклюзивність, відповідність чисельності суддів населенню, оперативність, професійну підготовку та компетентність суддів [11]. Ці аспекти сприяють створенню ефективної судової системи, яка забезпечує надійне і справедливе відновлення та захист прав та законних інтересів осіб, постраждалих внаслідок воєнних дій.

Забезпечення доступу до судового захисту для осіб, які стали жертвами війни та перебувають у складних життєвих обставинах, неможливо без участі у судових засіданнях через віддалену комунікацію. Використання цього підходу, коли засідання проводяться без фізичної присутності учасників у судовому приміщенні, є необхідним для забезпечення стандартизації судочинства в умовах карантину [14]. Однак умови воєнного конфлікту можуть викликати значні труднощі під час реалізації права осіб на розгляд їхніх справ судом, навіть у разі застосування віддаленого формату судових засідань.

Паралельно зі судовим шляхом, забезпечення ефективного юрисдикційного захисту передбачає можливість використання інших правозахисних інструментів, що дозволяють звертатися до компетентних органів та посадових осіб для прийняття заходів щодо відповідальності за порушення прав і надання компенсації [18]. У цьому контексті, ефективність юрисдикційного захисту визначається системністю і взаємодією різних юридичних механізмів на користь постраждалих осіб.

Процедурні засоби в рамках адміністративного захисту осіб, постраждалих від війни, розглядаються як надзвичайно актуальні для гарантування прав людини та врегулювання порушень норм міжнародного права. Зокрема, адміністративна процедура, спрямована на встановлення фактів порушень та надання компенсації потерпілим від важких порушень, є основоположною у сфері захисту осіб, які постраждали від війни.

Важливо відзначити, що застосування такої процедури не має виключати можливості звернення до судового захисту. Кожна постраждала особа повинна мати доступ до ефективних судових засобів, що можуть доповнювати та зміцнювати гарантії, передбачені адміністративною процедурою [13, с. 484]. Крім того, правове законодавство має значний вплив на ефективність адміністративно-правових інструментів захисту осіб, які постраждали від збройного конфлікту. Гармонізація та спрощення процедур використання адміністративних засобів захисту є ключовими аспектами для відновлення справедливості в умовах воєнних конфліктів [1, с. 17]. Важливо враховувати, що якісне процесуальне законодавство стає ефективним лише в разі забезпечення відповідних матеріальних норм, що гарантують чіткі права та справедливе задоволення потреб осіб, що постраждали від воєнних дій.

Таким чином, вітчизняний захист прав осіб, постраждалих внаслідок війни в Україні, включають судовий захист, перевагою якого є можливість встановлення фактів порушень та відшкодування матеріальної та моральної шкоди, що відображається у наукових дослідженнях як ключовий аспект правозахисної діяльності [13]; адміністративні процедури, що виступають ефективним доповненням до судових інструментів, сприяючи швидкому та доступному вирішенню питань відшкодування та відновлення прав.

У свою чергу, міжнародний захист прав осіб, постраждалих від війни передбачає компенсацію збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок російської агресії. Його мета – відновлення справедливості та компенсації матеріальних та моральних втрат, що виникли внаслідок порушень міжнародного права.

На міжнародному рівні знаходиться у розробці міжнародний трискладовий компенсаційний спосіб, що включає: міжнародний реєстр збитків, міжнародну компенсаційну комісію та відповідний фонд [3]. Україна підтвердила свою підтримку резолюції CM/Res(2023)3, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи щодо створення Реєстру збитків, завданих агресією рф проти України.

У 2023 році Верховною Радою України прийнято Закон України «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України», що закріплює можливість зацікавленим сторонам – як фізичним, так і юридичним особам, а також Українській державі – подавати заявки на відшкодування завданої шкоди та представляти відповідні докази перед Реєстром збитків [17]. Реєстр, ініційований на трирічний період з можливістю подальшого продовження, відповідає за управління обліку необхідних доказів та інформації, що стосуються заяв на компенсацію збитків, втрат або завданих шкід, що виникли на території України з 24 лютого 2022 року та пізніше, включаючи територіальні води, в результаті незаконних дій російської федерації в Україні або проти неї. Робота Реєстру, включаючи його цифрову платформу з повною інформацією про подання та докази, є важливою складовою майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, який планується створити як окремих міжнародний інструмент у співпраці з Україною.

На рівні міжнародної компенсації, Україна має можливість звернутися до Міжнародного суду ООН. Такий крок передбачає детальне обгрунтування фактів російської агресії та порушень міжнародного права, включаючи

права людини та гуманітарне право [2, с. 105]. Вирішальним етапом у цьому процесі є представлення достовірних доказів, що підтверджують збитки, завдані Україні внаслідок агресії. Професійна підготовка юридичних аргументів та обґрунтований підбір доказів визначають успішність такого звернення, оскільки воно спрямовує увагу світової громадськості на агресію та порушення міжнародного права, визначаючи міжнародну реакцію на конфлікт в Україні.

Додатково, Україна може використовувати інструменти міжнародних організацій, таких як ООН і Європейський Суд з прав людини, для проведення переговорів, висловлення претензій та визначення ступеня відповідальності росії. Використання цих інструментів забезпечує об'єктивний, нейтральний та міжнародно визнаний підхід до вирішення конфліктів та встановлення відповідальності за порушення міжнародного права. Основні характеристики цих способів включають легітимність та авторитет, міжнародний вплив, доступність та прозорість, індивідуальний та колективний захист, а також юридичну експертизу.

Незважаючи на наявність нормативної бази національного та міжнародного захисту прав осіб, які постраждали від війни в Україні, сьогодні існує складний комплекс проблем у цій сфері. Їх використання часто ускладнено через нестабільність політичної та соціально-економічної ситуації в країні, недостатню доступність правової допомоги для потерпілих, а також труднощі у зборі достовірних доказів і відшкодування завданих збитків тощо.

Так, порушення основоположних прав осіб, постраждалих від збройного конфлікту, становить серйозну проблему в контексті воєнних дій, оскільки такі дії призводять до систематичних порушень основних прав і свобод людини і громадянина, що підтверджується численними звітами та дослідженнями [5, с. 698]. Зокрема, право на життя перебуває під серйозною загрозою внаслідок прямих актів насильства та небезпек для цивільного населення, що часто призводить до умисних убивств та примусових переміщень; свобода вираження думок обмежується через цензуру та погрози журналістам, що ускладнює викриття фактів порушень прав людини; право на особисту недоторканність порушується через незаконні затримання, викрадення та застосування тортур; право на освіту обмежується через закриття навчальних закладів, що перешкоджає доступу дітей і молоді до навчання. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що включає розробку та впровадження ефективних правових, соціальних та гуманітарних заходів для відновлення порушених прав і підтримки постраждалих осіб.

До того ж, умови збройного конфлікту значно ускладнюють доступ до судового захисту [4]. Отримання правосуддя для комбатантів і некомбатантів під час воєнних дій стикається з численними перешкодами, включаючи: нестабільність судової системи, оскільки бойові дії можуть призвести до руйнування судової інфраструктури та порушення нормальної роботи судових органів; неінклюзивність судових установ, адже багато будівель, де розміщені українські суди, не були спочатку пристосовані для судових потреб, що обмежує їх доступність; недостатність доказів, оскільки в умовах збройного конфлікту збір та забезпечення належності, достатності та достовірності доказів стають значно складнішими.

Серед численних викликів, пов'язаних із захистом прав і свобод осіб, постраждалих внаслідок збройного конфлікту в Україні, особливої уваги потребують проблеми внутрішньо переміщених осіб. Ця категорія громадян, змушених залишити свої постійні місця проживання

через воєнні дії, стикається з багатьма серйозними викликами, що впливають на реалізацію їх фундаментальних прав і свобод. Ключовим аспектом є забезпечення внутрішньо переміщених осіб адекватним житлом та умовами проживання [7, с. 89]. Це питання набуває особливої гостроти у зв'язку з загальною дестабілізацією соціально-економічної ситуації та обмеженою доступністю ресурсів.

Крім того, значну проблему становить недостатній рівень доступу внутрішньо переміщених осіб до медичних послуг та соціального захисту. Переміщення суттєво впливає на можливість отримання необхідної медичної допомоги та соціальної підтримки [8]. Статистичні дані свідчать про масштабність внутрішньої міграції, сприятливі умови окремих регіонів для подальшого проживання внутрішньо переміщених осіб, а також високий рівень інтеграції ВПО у громади, зокрема, у Дніпропетровській області.

Для подолання зазначених проблем досягнення позитивних результатів вимагає системних та комплексних заходів з боку держави, що можуть включати наступні аспекти: інтеграцію внутрішньо переміщених осіб, що вимагає розробки та впровадження дієвих програм і політик, спрямованих на включення внутрішньо переміщених осіб до нового соціального та економічного середовища; судову реформу та перехідне правосуддя у повоєнний період, що передбачає створення спеціалізованих судів для розгляду військових злочинів і правопорушень, підвищення прозорості судових процесів, забезпечення індивідуального та колективного захисту постраждалих, розвиток міжнародної співпраці, організацію освітніх програм та залучення громадськості, а також створення функціональної судової інфраструктури та консолідацію міжнародних зусиль; соціально-економічну реабілітацію для постраждалих осіб, що включає надання фінансової підтримки, можливостей для навчання та перекваліфікації, створення умов для зайнятості та підприємницької діяльності, розвиток інфраструктури і соціальних послуг, а також підтримку психологічного відновлення і соціальної інтеграції; міжнародну співпрацю, що включає залучення міжнародних організацій, партнерів та держав до спільних зусиль для захисту прав та забезпечення підтримки постраждалих осіб тощо.

Отже, ефективність захисту прав і свобод осіб, постраждалих від війни в Україні, вимагає інтеграції різних правових інструментів, спрямованих на створення стійких та ефективних систем захисту. Вітчизняний захист прав осіб, які постраждали від війни в Україні, є критичними для відновлення їх суспільного статусу та забезпечення справедливості. Судові процедури виявляють сутність правових способів, де можливість звернення до суду допомагає отримати компетентний та об'єктивний розгляд справ, а також визначити порушення і відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Адміністративні процедури істотно доповнюють судові способи, сприяючи швидкому та доступному вирішенню питань відшкодування та відновлення прав. У сфері міжнародного захисту, використання Організації Об'єднаних Націй та Європейського Суду з прав людини показує значний потенціал. Їх легітимність, вплив, доступність та прозорість створюють умови для об'єктивного розгляду та вирішення питань, сприяючи відновленню справедливості та забезпеченню прав та свобод громадян. Застосування цих способів сприяє відшкодуванню завданих збитків та відновленню порушених прав. Спільні зусилля міжнародної спільноти, громадянського суспільства та державних органів є необхідними для подолання складних викликів, спричинених збройною агресією та для забезпечення повноцінного відновлення правосуддя та захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позиції сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20.
2. Василенко Л.П., Бучинський А.Й. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 104–107.
3. Відбулось перше засідання Конференції учасників Реєстру збитків, завданих агресією Росії проти України: Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-conference-of-participants-of-the-register-of-damage-caused-by-russia-s-aggression-against-ukraine-holds-its-first-meeting>
4. Вплив громадянського суспільства України на збереження та зміцнення права на доступ до інформації під час війни. ACRECREVIEW. 2024. № 1. 24 с. URL: <https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/AR01-7.pdf>
5. Дахова І.І., Ковтун В.І. Доктрина позитивних зобов'язань України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 696–699.
6. Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-UA.pdf>
7. Журавльова Г.С. Основні проблеми захисту переміщених осіб в умовах російсько-української війни. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 87–92.
8. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 10. 27 жовтня 2022 року. URL: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R10_IDP_UKR.pdf
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
10. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Наливайко І.О. Стандарти Ради Європи та правові позиції ЄСПЛ у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: теоретико-правова характеристика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/8.pdf.
12. Наливайко І.О. Сучасні механізми запобігання та протидії корупції в Україні. The 5th International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects" (December 8–10, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. 1068 p.
13. Нестеренко К.О., Булгакова О.В. Адміністративна процедура як новий етап взаємодії органів державної влади і суспільства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 482–486, с. 484.
14. Олійник А. Сучасні виклики та актуальні проблеми захисту прав та інтересів дітей у цивільних та сімейних справах в умовах воєнного стану. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zahist_ditei_voen_stan.pdf
15. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. 2014. URL: <https://rm.coe.int/16805966a8>
16. Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/postrazhdali-vid-zbrojnoi-ahresii-rosiiskoi-federatsii?tmpl=component&format=pdf>
17. Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: Закон України 08.11.2023 року № 3432-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3432-20#Text>
18. Тимошук В.П. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України*. 2021. № 10. С. 28–43.